

Dragana Antonijević

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu
dantonij@f.bg.ac.rs*

Od poetike žanra do strukture: doprinos Nade Milošević-Đorđević srpskoj strukturalnoj folkloristici*

Apstrakt: U radu se razmatraju strukturalne analize kompozicije nekolicine usmenoknjiževnih žanrova koje je, na srpskoj građi, sprovela prof. Nada Milošević-Đorđević. Originalan doprinos narativnoj semiotici i sintagmatskoj analizi ova ugledna i poznata srpska folkloristkinja je uradila na primeru novela, legendarnih priča, pripovedaka o sudbini i predanja. Polazeći od morfologije Vladimira Propa, ali i nekih drugih semiotičara, revidirala je njegovu narativnu šemu prilagodivši je specifičnostima razmatranih književnih vrsta, uvrstivši se time u red literarnih folklorista koji su u Srbiji među prvima primenili strukturalnu analizu.

Ključne reči: Nada Milošević-Đorđević, strukturalna analiza, sintagmatska analiza, narativna šema, poetika, usmenoknjiževni žanrovi

Uvod

Nada Milošević-Đorđević, redovni profesor u penziji na Katedri za srpski jezik i književnost na Filološkom fakultetu u Beogradu i gostujući profesor na predmetu "Folkloristika" na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, nesumnjivo spada u doajene savremene srpske folkloristike. Kao dugogodišnji predani proučavalac raznovrsnog srpskog usmenog stvaralaštva i kulture, umela je da pronađe vezu između teksta, kao finalnog proizvoda folklorno-poetske komunikacije, i društvenog konteksta u kome usmene književne vrste nastaju, traju, menjaju se i nestaju. To je ono antropološko gledište u njenom radu koje želim da naglasim, a što je pratilo njena osnovna teorijsko-književna proučavanja folkloru. Žanrovima je pristupala kao "istorijski proverenim modelima koji se menjaju, a ono što na njihovu promenu utiče jesu upravo vankontekstovni elementi", pogotovo "kod onih žanrova u kojima estetska funkcija nije

* Tekst je rezultat rada na projektu "Antropologija u XX veku: teorijski i metodološki dometi" (br. 147037) koji u celosti finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Srbije.

noseća" (Милошевић-Ђорђевић 1988, 562). U tom smislu posebno su vredna pažnje njena proučavanja etioloških i kulturno-istorijskih predanja koja, osim poetske funkcije, predstavljaju "nenaslednu memoriju grupe" i stoga imaju veliki značaj u prenošenju tradicijskog znanja, u poetskom modelovanju isečaka stvarnosti, u društveno-etičkom normiranju i održavanju kolektivnog sećanja, ali i znatnu ulogu u mehanizmima kolektivnog potiskivanja neprijatnih istorijskih iskustava (npr. Velika seoba Srba, v. Милошевић-Ђорђевић 2000, 140-150), ili u preinačenju istorijskih činjenica u funkciji saobražavanja tradicionalnim pripovednim klišema (npr. motiv izdajice ili motiv kraljoubice, v. Милошевић-Ђорђевић 1992). Pokazujući zašto je važno poznavati kulturno-istorijski kontekst u tumačenju usmenih narativa fundiranih u etno-sociološku i istorijsku stvarnost neke zajednice, istovremeno je ukazivala na izomorfizam, tj. na vezu između teksta, vantekstovnog konteksta i društvene grupe koja svoj ekspresivni, simbolički i umetnički izraz pronalazi u folklornoj komunikaciji i stvaralaštvu.

Među njenim brojnim oblastima interesovanja i istraživanja, izdvajam kao posebno interesantan doprinos koji je prof. Nada Milošević-Ђorđević dala u oblasti analize narativne strukture. Nalazeći oslonac i uzor u radovima ruskog formaliste Vladimira Propa, francuskog semiologa Kloda Bremona, strukturalnog antropologa Kloda Levi-Strosa, američkog folkloriste Alana Dandesa i drugih koji su se bavili strukturalnim analizama različitih usmenih i pisanih književnih vrsta, Nada Milošević-Ђorđević je i sama dala značajan doprinos uvodeći u ovu oblast originalna istraživanja narativnih šema novela, legendarnih priča i predanja. Ona je bila među prvim literarnim folkloristima koji su počeli da primenju strukturalni metod na folklornoj građi u Srbiji, demonstrirajući time činjenicu da su se "znatne promene u metodologiji drugih nauka dotakle i folkloru" (Милошевић-Ђорђевић 2000, 23) U ovom radu biće, stoga, razmotreni unutrašnji mehanizmi naracije koje je u našoj folkloristici po prvi put uradila prof. Nada Milošević-Ђorđević.

Novela

Od svih usmenoknjiževnih vrsta, u strukturalnom smislu novela (*Romantic Tales*) je najbliža bajci. U poetskom smislu, pak, najvažnija razlika između ovih dveju vrsta počiva na odsustvu fantastičnih elemenata iz novele, koju je Vuk Karadžić, inače, nazvao "muškom" ili realističnom pripovetkom: junak rešava problem uz pomoć svoje domišljatosti a ne čarobne pomoći, zlotvor se od više sile pretvara u čoveka, i uopšte cela radnja se smešta u ovozemaljski kontekst sa prisustvom etnografskih elemenata. Drugu važnu razliku predstavlja snažna motivisanost likova u noveli. Međutim, morfološki posmatrano reč je o varijabilnim elementima priče, a kako je Prop svojevremeno naglasio, prisustvo fantastike i motivisanosti likova za strukturu kompozicije bajke nisu od velikog značaja. Bitni su invari-

jantni elementi, odnosno "prepoznavanje principa nepromenljive organizacije koja dozvoljava da se narativna šema posmatra kao operativni koncept" (Greimas 1976, 10). Vrednost Propove metode za francuskog semiologa Greimasa počiva, dakle, u "sposobnosti da provocira rađanje hipoteze: prevazilaženje specifičnosti bajke da bi se stvorio početni korak u narativnoj semiotici" (Ibid). Posledično, Propovo proučavanje unutrašnjeg mehanizma bajke dovelo je do brojnih primena njegove metode u različitim žanrovima¹, kao i uočavanja strukturalnih sličnosti u invarijantnim elementima između bajke i drugih pripovednih vrsta. Tu istovetnost narativne strukture i sam je Prop istakao verujući da se po toj šemi razvijaju mnoge bajke, izvestan broj legendi, pojedine priče o životinjama, neke narodne novele i druge mitske pripovetke (Prop 1982, 198).

Ovo saznanje navelo je prof. Nadu Milošević-Đorđević da testira Propov metod na nizu srpskih novela objavljenih u štampanim zbirkama kao i onima koje se nalaze kao građa u Etnografskoj zbirci Arhiva SANU. Osnovni zaključak do koga je došla bio je "da se može govoriti o *istovetnosti forme bajki i novela*" koje u Arne-Tompsonovom indeksu tipova nose brojeve 850-904 i 910-930, "ali da se *unutarnja priroda funkcija menja*" (Милошевић-Ђорђевић 1966; Милошевић-Ђорђевић 2000, 32). Ovom zapažanju ćemo se vratiti.

Za demonstraciju narativne forme novele, navešću primer koji je dala Nada Milošević-Đorđević analizirajući, prema Propovim funkcijama, priču *Šta je kome suđeno* (Etn. zb. br. 1-2-24/27 – AT 930)²:

početna situacija	Car pođe, preobučen u seljaka, po svojoj državi da vidi kako narod živi. Zanoći kod seljaka kome se te noći rodi sin
motivacija za štetočinstvo [ova funkcija ne postoji kod Propa]	Budan, čuje suđenice koje detetu određuju da će umesto njega postati car
protivnik se raspituje o žrtvi (funkcija IV), pokušava da prevari žrtvu (VI)	Car traži od oca dete i obećava da će ga usiniti
žrtva podleže prevari (VII)	Car kupuje dete od oca
nanošenje zla (VIII)	Car baci dete u vodu
susret s pomoćnikom (XII)	Voda izbaci dete na obalu, dete se spašava. Neki seljak ga nađe i povede svojoj kući
protivnik se raspituje o žrtvi (ponovljena funkcija IV)	Jednom dođe car kod tog seljaka i pita ga ko je dečak

¹ Kao zanimljive primere primene Propove metode videti: Alan Dundes. 1964. The Morphology of North American Indian Folktales, *FF Communications* 195; Claude Bremond. 1970. Morphology of the French Folktales. *Semiotica* 3; Umberto Eco. 1966. Narrative Structure in Fleming. In: *The Bond Affair*, E. del Buono & U. Eco (eds.). London: Macdonald.

² Elementi za tabele koje slede nalaze se, u izvesnoj meri, u radovima Nade Milošević Đorđević, ali su tabele u celini rezultat daljih analiza autora ovog teksta.

protivnik dobija obaveštenje (V)	Seljak kaže da ga je izbacila voda
protivnik pokušava da prevari žrtvu (ponavljanje VI)	Car moli dečaka da odnese pismo njegovoj kući
žrtva podleže prevari (ponavljanje VII)	Dečak pristaje
nanošenje zla (ponavljanje VIII)	Uzima pismo u kome je za njega smrtna presuda
odlazak (XI)	Odlazi carevoj kući
susret s pomoćnikom (ponavljanje XII)	Usput sretno čoveka koji ga pita ko je
reagovanje (XIII)	Dečak mu priča svoj život
dobijanje čarobnog sredstva (XIV) [iako nema fantastičnog elementa, dobijanje pisma bi morfološki odgovaralo toj funkciji]	Čovek, dirnut pričom, piše mu drugo pismo
junak produžava put, stiže na mesto odredišta (XV)	Mladić produžava put ka carevom dvoru
otklanjanje početne nevolje (XIX) [moja intervencija, budući da ta funkcija obavezno ide u paru sa funkcijom VIII – nanošenje zla, ali Nada Milošević-Đorđević to nije navela]	Izmenjen sadržaj pisma koje je mladić doneo spašava mu život
ženidba (XXXI)	Ženi se carevom kćerkom

Morfološka bliskost bajke i novele nije, naravno, potpuna. Neke funkcije se u noveli sažimaju ili nestaju, dok se neki drugi elementi razvijaju čak u posebne sižejne sklopove koji opstaju i kao samostalne priče. Izgleda da je u noveli čest slučaj razvijanja fabule sa tipom "postavljanje teških zadataka" (Prop je smatrao suštinski različitim tipove bajki koje se razvijaju sa funkcijama Borba-Pobeda od onih sa Teškim zadatkom-Rešenje teškog zadatka). U noveli, zadaci su pre svega verbalni a akcenat je na mudrosti, lukavstvu i domišljatosti junaka i/ili na primeni adekvatnog saveta.³

Na planu poetike žanra (a ja bih dodala – i semantike), međutim, dolazi do značajnijih pomeranja u noveli koje je Nada Milošević-Đorđević označila kao "izmenjenu unutarnju prirodu funkcija". Ta promena unutarnje prirode odnosi se mahom na odsustvo fantastičnih elemenata, na prilagođavanje realnosti atributa ambijenta i ličnosti, i na prisustvo razvijene psihološke motivacije likova, posebno u zapletu koji pokreće radnju ili onda kada se junaku nanosi zlo. Za razliku od bajke gde motivisanost skoro sasvim izostaje, novela eksplicitno objašnjava psihološku pozadinu nanetog zla (zavist, ljubomora, mržnja, osveta, kleveta, prevara, nesporazum, pretnja nasilnim brakom, itd). Motivacija za ponašanje junaka novele kao i postupci njegovog neprijatelja prestaju da bivaju

³ Novele sa čvrstom konstrukcijom, posebno izdvojene i u Arne –Tomsonovom indeksu kao "Clever Acts and Words" (AT 920-929).

apstraktne prirode kao u bajci, već zadobijaju sasvim konkretne obrise realnih socijalnih konflikata ili ovozemaljskih želja i potreba.

S druge strane, izrazita je uloga saveta koji se junaku daju. Budući da izostaju čarobno sredstvo i čarobni pomoćnik koji, zapravo, u bajci rešavaju junaku zadatak ili pružaju pomoć u odsudnom trenutku borbe, u noveli savet prima značaj determinišuće funkcije koja, ukoliko se savet sledi, osigurava uspeh i srećan kraj za junaka, odnosno, kaznu za neposlušnost i nepridržavanje saveta. Ovo je jedna od značajnih stavki u strukturi novele koja se, za razliku od bajke, može završiti nevoljom i kaznom za junaka. Didaktični značaj saveta potcrtava se i uvođenjem neke vrste "zamenika" junaku (funkcionalno blizak "lažnom junaku" u bajci), koji ne mora biti neprijateljski raspoložen, a koji duplira junakove postupke redovno radeći sve suprotno od njega, čime se demonstira važnost razlikovanja pravilnog i pogrešnog ponašanja.

Središnja funkcija borbe u noveli morfološki dolazi na isto mesto gde i u bajci, ali joj se gubi značaj ili sasvim ublažava, smatra Nada Milošević-Đorđević. Više nije reč o gigantskoj borbi sa zmajem, troglavom aždajom ili divom već o običnom čoveku koji kao neprijatelj poprima drugačije, ovozemaljske karakteristike. Mada Nada Milošević-Đorđević zaključuje da u noveli "zlotvor postaje jedan od najvažnijih nosilaca radnje, pa čak i nestaje u smislu fizičkog neprijatelja" (Ibid, 38), motivisanost za zlo i tip protivnika u nekim novelama navodi nas, ipak, na ponešto drugačije uvide: ukoliko je zbog nesporazuma ili nečije klevete voljena osoba ili blizak rod taj koji nanosi zlo glavnom protagonistu (tip *progonjenog junaka*), onda se takva uloga neprijatelja semantički ne može smatrati sporednom. To se vidi iz primera koje je navela i Nada Milošević-Đorđević: muž muči ženu jer misli da ga vara, otac hoće kćer da izгна jer se zaljubila, svekar tera ženu jer je oklevetana, car naređuje da se carici izvade oči jer ju je oklevetao odbijeni udvarač, itd. Takav razvoj sižea, u kome zbog nesporazuma ili klevete dolazi do problema među bliskim rođacima, može zadobiti obrise tragedije označene još kod Aristotela kao poseban vid tragičnosti: lica učine strašno delo u neznanju, pa tek docnije prepoznaju svoju blisku vezu (npr. mit o Edipu). Ovakav vid tragičnosti može se naći i u bajkama (mada netipično za njih) u kojima se tragičan kraj donekle ublažava nekom vrstom happy end-a (*prepoznavanje*) koji dolazi kao preokret u zadnjem trenutku, mada je šteta po glavnog junaka već učinjena. To su tipovi AT 706 "Devojka bez ruku" i AT 707 "Oklevetana žena" čije sam domaće varijante analizirala: *Zla svekrva*, *Zlatni sinovi i nesrećna carica* i *Ovca trandafiljka* (Антонијевић 1991, 99-114). Ipak, činjenica je da mnoge novele (pa i predanja i savremene legende, recimo) ne poklanjaju posebnu pažnju liku protivnika koliko samom činu nanetog zla i posledicama po glavnog junaka.

Ovo sažeto razmatranje odnosa novele i bajke navodi me na zaključak da, bez obzira na veliku sličnost ovih vrsta na nivou sintagmatske strukture, na nivou dublje paradigmatičke strukture i semantike razlika među ovim pripovednim vrstama postaje znatna.

Legendarna priča

Originalan doprinos Nade Milošević-Đorđević leži u proučavanju narativne strukture legendarne priče⁴ (*Religious Tales*)⁵ (Милошевић-Ђорђевић 1966; 2000) koja ima drugačiju kompoziciju od bajki i novela. Pošavši od konstatacije da je "najmanje pažnje posvećeno sintagmatskoj analizi pripovednih usmenih žanrova kao što su legendarne priče" (Милошевић-Ђорђевић 2000, 62), na osnovu srpske građe pokušala je da oblikuje njen "idealni model". Osnovna Propova ideja – da se narativne funkcije određuju prema postupcima likova u priči – zadržana je, ali se vrsta i karakter funkcija morao odrediti iz početka.

U poetskom smislu, legendarne priče sadrže čudesne elemente koji na neposredan način povezuju ovozemaljski i onostrani svet, dok glavni akteri postaju čovek i hristijanizovane više sile što je, po svemu sudeći, imalo važnu ulogu u strukturisanju naracije, iako je tematske uloge aktera Prop smatrao relativno nevažnim. Međutim, u legendarnoj priči upravo susret i asimetričan odnos čoveka i više sile čini srž pripovesti oko koje se konstruiše radnja i poruka koja je moralno-religiozne prirode. Zaplet u legendarnoj priči se organizuje na "kulturnom i etičkom planu" zbog čega postaju značajni atributi likova, konkretan ambijent, psihološka karakterizacija, motivi za ponašanje, kulturne norme. Propovo zapažanje da od ponašanja zavisi ishod susreta junaka i darivaoca, poslužilo je Nadi Milošević-Đorđević kao važna potpora u analizi, budući da se u legendarnim pričama ponašanje čoveka, koga iskušava viša sila, ne može ni na koji način zanemariti, te da „ono samo po sebi postaje – funkcija, zbog čega i motivacije počinju da igraju vrlo važnu ulogu u samoj strukturi kazivanja... Od postupka iskušavanog neposredno zavisi tok radnje, a on se može ili ne uklapati u normu" (Ibid, 67).

Alternacija ponašanja i sudbine junaka, kao rezultat iskušavanja i reakcije, otvorilo je put za ozbiljno razmatranje strukturalne analize naracije koju je sproveo francuski semiolog Klod Bremon. Šteta je što Nada Milošević-Đorđević nije detaljnije obrazložila Bremonove analitičke postupke iako se na njih pozvala (Милошевић-Ђорђевић 2000, 67, 104, 119), i to barem iz dva razloga: što su joj te analize, rađene kao poboljšanje Propovog metoda, nesumnjivo pomogle u formulisanju strukture legendarnih priča i predanja kao drugačijih i fleksibilnijih od bajki, i drugo, što je Klod Bremon relativno slabo poznat domaćoj javnosti, pa bi detaljniji uvid u njegov rad sigurno bio koristan za buduće proučavaoce mehanizama naracije i konstruisanja smisla kako pripovedanja tako i pripovesti (budući da se smisao i logika ostvaruju na obe ravni – procesa i rezultata).

Značajan doprinos Kloda Bremona sastoji se:

⁴ Legendarne priče treba razlikovati od legendi (*Sage*) koje su podgrupa predanja.

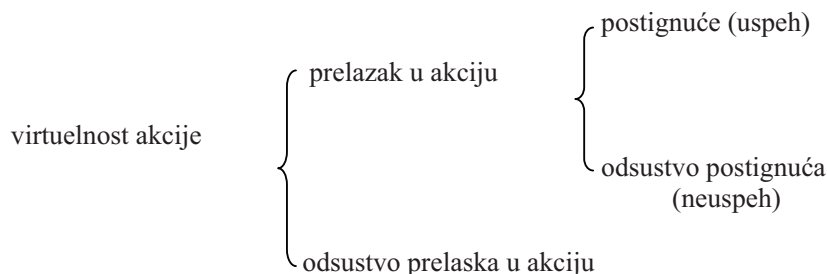
⁵ U Arne-Tompsonovom indeksu podeljene su u nekoliko grupa: AT 750-779 (Bog nagrađuje i kažnjava), 780-789 (Istina izlazi na videlo), 810-814 (Čovek obećan đavolu) i 950-969 (Razbojnici i ubice).

a) u zaključku da je važno uočiti, kao minimalnu strukturalnu jedinicu, ne samo funkciju kao takvu već *narativnu sekvencu ili seriju* koja se sastoji iz funkcija međusobno uslovljenih logikom posledice, a što je takođe bio i Propov zaključak – "da je bitan princip određivanja funkcije na osnovu njenih posledica" (Prop, 73);

b) da je neophodno uzeti u obzir da svaka funkcija otvara mogućnost suprotne ili kontradiktorne akcije, pogotovo u odnosu na kulturnu normu⁶;

c) da u skladu s tim treba pratiti barem dve vrste ponašanja junaka – aktivnog i pasivnog, ili dva različita aktera – protagonistu i antagonistu, jer bez interesa i inicijative koju akter preduzima nije moguće pravilno definisati ni funkciju. Svaka sekvenca u pripovedanju može da se reorganizuje "da bi pokazala psihološku ili moralnu evoluciju ličnosti" (Bremond 1964, 15; Bremond 1973, 132).

Elementarna narativna sekvenca se, stoga, po Bremonu sastoji iz grupisanja tri korespondentna termina čija sukcesija nije praćena uvek istim funkcijama. To grupisanje označava razvoj procesa: *virtuelnost, prelazak u akciju, postignuće* (Bremond 1973, 131-132). Njihova veza se očituje *a posteriori*, jer razvoj procesa može uvek odvesti ka drugačijim rešenjima koja će otvoriti mogućnost pojavljivanja drugih logičkih i narativnih, a samim tim i semantičkih kombinacija. Mogućnosti razvoja elementarne narativne sekvence, šematski, mogle bi se ovako predstaviti:

Ove elementarne trijade dalje se kombinuju u kompleksnije sekvence (po zakonitostima naracije na način "ulančavanja" ili "obrgljivanja" ili "prilepljivanja"). Bremon je takođe revidirao Propovo shvatanje uloge aktera, smatrajući da funkcija treba da bude definisana i akcijom (*procesom*) i subjektom akcije, pri čemu treba imati na umu različite aktere koji, svaki iz svog registra,

⁶ Imajući na umu Propovu binarnu funkciju Borba-Pobeda (L –V), Bremon je primetio da logičko zaključivanje jeste da borba prethodi pobjedi, ali to da pobjeda sleduje posle borbe je stvar kulturne norme i društvenih očekivanja, a ne logike stvari. Drugim rečima, bajka kao pripovedna vrsta sa happy end-om, kao i neki žanrovi popularne kulture poput vesterna, detektivskog romana, trilera i načelno avanturističkog sižea, nalažu da junak uvek pobjedi protivnika, ali druge narativne vrste, kao ni život sam, to ne nalažu, odnosno, uočavaju da se borba može izgubiti i da je to takođe vredno pripovedanja.

učestvuje u razvoju narativnog procesa (Bremond 1973, 133-135). Ovakvo stanovište je uticalo na konverziju tačke gledišta po kojoj pripovest prati samo glavnog junaka, pa tako svaki akter postaje junak za sebe, a međusobno mogu biti u odnosu savezništva ili neprijateljstva⁷.

Bremonove intervencije na planu narativne semiotike bile su značajne i za razumevanje strukture legendarne priče, upravo zato što se njena kompozicija razvija shodno tome da li je i kako čovek reagovao na iskušavanje više sile, te kakve su posledice iz toga nastale budući da je "pridržavanje ili nepridržavanje očekivanih normi ponašanja od presudne važnosti za legendarnu priču" (Милошевић-Ђорђевић 2000, 63). U svakoj od funkcija, dakle, postoji mogućnost otvaranja alternativnih narativnih putanja, što će biti sasvim jasno iz sintagmatske strukture legendarne priče koju, po Nadi Milošević-Đorđević, čine sledeće funkcije (Милошевић-Ђорђевић 2000, 43-55, 63-66):

1. Susret junaka sa višom silom. Susret se dešava na ovom ili onom svestu, direktno ili implicitno, a viša sila dolazi prurušena ili je nevidljiva. Može se javiti u liku Boga, Usuda, Suđaja, anđela, svetaca, sveštenika, pustinjaka, prosjaka, putnika namernika ili đavola. Već u ovoj funkciji moguće je otvaranje uporednih tokova: dva dolaska više sile kod dva različita čoveka, njihovo iskušavanje i reakcije koje su po pravilu u antitetičkom odnosu.

2. Iskušavanje junaka. Test gostoprimstva, poslušnosti, znanja, dobrote, vaspitanja, vere. Tip iskušavanja zavisi od karaktera i namera više sile, da li je dobronamerna ili zla, ali zavisi i od samog junaka, njegove volje i karaktera. Na ovom morfološkom mestu može se javiti pomoćnik.

3. Reakcija junaka: pozitivna /negativna. Junak može poslušati višu silu ili joj se odupreti, pokazati moralnu čvrstinu ili slabost.

4. Nagrada / Kazna. Može biti jedno ili drugo, konačno ili privremeno. Ako je privremeno, zadobija karakteristike Propovih "kvalifikujućih provera". Tip posledice susreta/reakcije očituje se kao spoljašnja manifestacija po sudbinu čoveka, ali i kao unutrašnje stanje u smislu njegovog emotivnog doživljaja.

[Kraj] Ovde se legendarna priča može završiti ili dopuniti opisom čovekovih postupaka posle nagrade ili kazne. Ako se njegovo naknadno ponašanje svodi višoj sili, ostavlja mu se nagrada, u protivnom mu se oduzima. Slično vredi i za kaznu – strpljivo ispaštanje kazne omogućava iskupljenje. Međutim, najčešće ovakav razvoj događaja uvodi u priču sledeće funkcije:

5. Ponovno pojavljivanje više sile. Ponovni dolazak služi da viša sila proceni dotadašnje čovekovo vladanje i da učini konačnim nagradu ili kaznu (1 bis).

6. Proveravanje je, zapravo, ponovljena funkcija iskušavanja (2 bis).

7. Ponovljena reakcija čoveka (3 bis).

8. Ponovljeno kažnjavanje/nagrađivanje (4 bis).

⁷ Primer primene Bremonove šeme narativnog procesa posmatranog sa različitih tačaka gledišta protagoniste i antagonistu videti u: Антонијевић (1991, 88-89, 128).

9. Suprotstavljanje višoj sili. Na ovoj morfološkoj poziciji čovek nastoji da se definitivno pobuni protiv iskušavanja na koja je stavljen. Može pokušati da iskoristi moć prethodno dobijenu od više sile, ili da upotrebi neku drugu strategiju izbegavanja.

10. Gušenje pobune. Govori o uzaludnosti otpora prema višoj sili, s izuzetkom đavola koji u pričama uvek biva pobeđen.

Primer sintagmatske strukture legendarne priče Nada Milošević-Đorđević je dala na pripovesti iz Vukove zbirke *Ko manje ište više mu se daje*:

Funkcije	I tok	II tok
1. Susret s višom silom	Anđeo prerušen dolazi kod tri brata	
2. Iskušavanje	Traži od braće da mu daju jedino što imaju – krušku (utrostručenje: odlazi kod svakog brata posebno i traži isto)	
3. Reagovanje	Sva tri brata jednako postupaju – daju mu krušku	
4. Nagrada	Prvi dobije potok što teče vinom, drugi stado ovaca, treći dobru ženu hrišćanku	
5. Novi susret		Anđeo prerušen odlazi kod braće
6. Proveravanje		Traži od najstarijeg čašu vina, od srednjeg parče sira, od najmlađeg parče hleba
7. Reagovanje		Dva starija brata odbijaju, najmlađi daje
8. Kazna / Nagrada		Starija braća gube bogatstvo, najmlađi ga dobija
9. Suprotstavljanje	/	/

Pripovetke o sudbini

Na međi legendarnih priča i predanja nalaze se pripovetke o sudbini (*Tales of Fate* AT 930-949)⁸. Njihova atmosfera mogla bi se opisati kao tmurna budući da govore o neminovnosti sudbine i uzaludnosti čovekovog otpora. Nevidljiva sila sudbine, kaže Nada Milošević-Đorđević, "u njima deli pravdu ili kažnjava nepravdu", ali šta god da je po sredi "osnovna je nemoć čoveka, ne-

⁸ Iako ih Stit Tompson svrstava u novele, Nada Milošević-Đorđević smatra da se priče o sudbini potpuno od njih razlikuju.

dovoljnost sredstava kojima se može suprotstaviti višoj sili, neminovnost propadanja junaka, unapred određen kraj. Čovek je u njima pobeđen" (Милошевић-Ђорђевић 2000, 52). Budući da u osnovi ovih priča leži verovanje u sudbinu, Nada Milošević-Ђorđević ističe kao posebno zastupljenu varijantu o određivanju sudbine prilikom rođenja, što je tema koja se može razviti i kao bajka sa srećnim ishodom, tj. mogućnošću spasenja.⁹

Ove, relativno kratke, priče imaju jednostavnu strukturu koja se sastoji iz sledećih funkcija: **pojava više sile** – objavljuje neminovnost sudbine glavnog junaka; **reakcije junaka** – niz akcija kojima on pokušava da izbegne sudbinu, a koje se mogu naznačiti kao "upravne akcije" i "kontraakcije"; **izvršenja presude**. Pravolinijsko pripovedanje, koje vodi ka krajnjem ishodu, odvija se tako da "ukoliko se izvrši neka akcija pobune protiv sudbine, za njom odmah sledi druga koja joj parira vraćajući radnju u prvobitni plan, uspostavljajući poremećenu ravnotežu" (Ibid, 59). Nada Milošević-Ђorđević je izdvojila funkcije u sintagmatskoj šemi ovih priča o sudbini, što ću ilustrovati primerima koje ona daje:

I Proricanje 1) Uslov za izbegavanje proročanstva	Sv. Sava čuje da će se novorođeni dečak udaviti na dan venčanja 1) Ukoliko mu neko ne pokloni godine svog života	Carevoj kćeri je prorečena smrt o ujedaja zmije 1) Podrazumeva se da ne sme da dođe u dodir sa zmijom
II a) Kontraakcija	a1) Sv. Sava traži od roditelja da ga pozovu na svadbu	Car sagradi dvor od stakla u koji se nije mogao ni mrav uvući
II b) Upravna akcija	b) Roditelji to ne učine	Zmija se sakrije u grozd
II a) Kontraakcija	a2) Sv. Sava ipak dođe i uspe da srećno prevede mladence preko vode	
III Ostvarivanje proročanstva 3) Naknadno ispunjavanje uslova	Mladoženjin konj se, međutim, oklizne i padne u reku. Mladić se udavi Sv. Sava oživi mladića godinama koje mu poklanja nevesta (roditelji odbijaju da daju preostale godine svog života)	Na suđeni dan careva kći zatraži grožđe. Iz grozda izade zmija i ujede carevu kćer

⁹ Takva je, npr. internacionalno poznata bajka "Uspavana lepotica" (ili "Trnova Ružica").

Predanja

Predanja (*Sage*) su relativno kasno postala predmet posvećenog folklorističkog istraživanja. Ozbiljnije studije su se u Evropi pojavile tek šezdesetih godina XX veka, ali od tada ne prestaje interesovanje za ovu narativnu vrstu koja se javlja u brojnim oblicima i varijantama. Kod nas ih je još Vuk Karadžić uočio, a stavivši ih u studiju o običajima srpskog naroda ispravno je osetio da je to usmena vrsta koja je najtešnje povezana s etnografskim i sociokulturnim kontekstom. Međunarodna podela takođe je potvrdila Vukov dalekovidi uvid u tipove predanja: *etiološka* ("postanje gđjekojijeh stvari"), *demonološka* ("vjerovanje u stvari kojijeh nema"), *kulturno-istorijska* ("junaci i konji njihovi") i *legende*. Međutim, uprkos Vukovom ranom uočavanju ove narativne forme, kod nas su, na žalost, u ranijem periodu bila sasvim retka istraživanja predanja (s izuzetkom nekih radova etnologa T. Đorđevića, V. Čajkanovića i M. Filipovića), a postala su intenzivnija od onda kada su bila priznata od međunarodnog folklornog udruženja kao legitimna vrsta uz druge usmenoknjiževne žanrove (Милошевић-Ђорђевић 1988, 592; Антонијевић 1994, 85-87).

Za demonstraciju i analizu strukture *etioloških predanja* Nada Milošević-Đorđević (Милошевић-Ђорђевић 1988, 592-594; Милошевић-Ђорђевић 2000, 117-122) je, kao uzor, uzela Bremonovu trijadičnu narativnu sekvencu. Budući da su etiološka predanja (poput mini mitskih pripovesti) retrospektivna, objašnjavajući nastanak bića, stvari i pojava, samo njihovo postojanje uzima se kao povod za tumačenje. Kompozicija im je jednostavna i, zapravo, sastoji se iz Bremonove bazične sekvence – serije posledično povezanih funkcija:

1. Mogućnost za otvaranje procesa /postignuće cilja – kojom se uspostavlja ili remeti postojeća ravnoteža.

2. Aktualizacija procesa – ostvarivanje mogućnosti/cilja – sam tok uspostavljanja ili remećenja ravnoteže.

3. Ostvarena / neostvarena mogućnost, postignut/nepostignut cilj – rezultat uspostavljanja ili remećenja ravnoteže.

Ovakva jednostavna kompozicija može biti proširena unutrašnjim ponavljanjem funkcije "aktualizacija procesa", nešto slično onom što smo videli kod pripovedaka o sudbini sa mogućim ponavljanjem "upravnih akcija" i "kontraakcija". Te unutrašnje funkcije se mogu ostvarivati uvođenjem binarnih parova "zadatak – rešenje zadatka", "obmanjivanje – obmanutost", "prevara – uspeh prevare". Predanja, kao jednostavnije forme od mitova i bajki, u suštini se svode na ove funkcije i mogu se, s prilično uspeha i velike formalne sličnosti, pratiti kroz strukturalnu narativnu šemu koju je predložio Alan Dundes za severnoameričke indijanske priče (Dundes 1964; 1986). U strukturalnom smislu, međutim, ponavljanja nekih istih funkcija nisu od velikog značaja, osim što pojačavaju tenziju u pripovedanju, doprinose zanimljivosti sadržaja i odlazu krajni rezultat, tj. kraj priče. Ta tipična udvajanja likova i utrajanja

funkcija u folklornim žanrovima odavno su uočena kao zakonitost usmenog pripovedanja (Olrik [1909] 1965;1999; Prop 1982, 80-81).

Strukturu ću, kao i u prethodnim poglavljima, ilustrovati primerima etioloških predanja *Na šta se zemlja drži*, *Kako je postala kornjača*, *O ženidbi Sunca* i *Kako je sveti Randel ukrao Sunce od đavola*:

Narativne funkcije	<i>Na šta se zemlja drži</i>	<i>Kako je postala kornjača</i>	<i>Ženidba Sunca</i>	<i>Krada i prekrada Sunca</i>
I faza: Mogućnost otvaranja procesa	Zemlja se drži na kolcu, a taj kolac celu godinu grize bik	Čovek umesio pogaču, ispekao kokoš i seo da jede	Sunce hoće da se ženi i da ima decu	Đavo nekada nosio sunce na maču i zemlja je gorela
II faza: Aktualizacija procesa	I taman kada kolac dođe kao slamka pa da se zemlja sruši	Naiđe njegov kum, a on brže-bolje metne kokoš na pogaču pa poklopi čankom da sakrije jelo od kuma	Privedi svadbenu svečanost, razgovara sa gostima, na kraju čuje gorko iskustvo jednog od njih da je i porred dece usamljen u starosti. Sunce shvata da bi mu sinovi mogli nauditi	Bogu to dosadilo pa poslao Arhandela Mihaila na zemlju da preotme Sunce od đavola <u>Težak zadatak – rešenje zadatka:</u> a)Arhandeo predloži đavolu da se takmiče ko će izneti više peska s dna mora - đavo pristane. Arhandeo se zagnjuri i izvadi pesak. Đavo zabode mač sa suncem u zemlju, pa se i on zagnjuri <u>Prevara – uspeh prevare:</u> b) Kad se đavo zagnjurio u more, a Arhandeo, uz pomoć Boga, zaledi površinu mora da đavo ne može da izađe i ukrade mu sunce

III faza: Postignuće /nepostignuće procesa	U crkvi se na Uskrs kaže – <i>Hristos vaskrse</i> , i onaj kolac postane kao što je pre bio	Kad kum otiđe, čovek uze opet da jede, ali ono sve – i kokoš i pogača i čanak, pretvorilo se u kornjaču zato što je jelo sakrio od kuma	Odustaje od ženidbe	Arhandeo uspe da se popne do neba sa suncem, ali đavo, koji se u međuvremenu oslobodio, pojuri za njim ali ništa ne uspe da učini
Retrospektivno tumačenje	<i>Stvaranje haosa aktualizacijom zla onemogućeno je pobedom dobra, tj. hrišćanskom formulom</i>	<i>Kako je postala kornjača</i>	<i>Zašto imamo samo jedno sunce na nebu</i>	<i>Zašto je sunce visoko na nebu</i>

Demonološka predanja bila su takođe predmet interesovanja Nade Milošević-Đorđević (Милошевић-Ђорђевић 1988, 594-595; Милошевић-Ђорђевић 2000, 174-178) premda u nešto manjoj meri. I za njih je istakla strukturu koja je slična legendarnim pričama: susret s demonom – iskušavanje ili borba s čovekom – reakcija čoveka (odbrana ili napad) – pobeda demona.

Bez obzira da li je reč o sasvim kratkom izveštaju o susretu s demonskim bićem koje, u suštini, predstavlja potvrdu i aktualizaciju narodnih verovanja, ili je u pitanju duže višepizodično kazivanje, čovek uvek na neki način strada od demonskog bića – umre, poludi ili dugo boluje. Strah koji prožima čoveka, teškoća da se odbrani od napada zlog entiteta i kobnost takvog susreta čine srž ovih pripovesti ispunjenih stravom. Pobeda demona se očituje u negativnim posledicama po čoveka i skoro da i nema pozitivnog ishoda koji bi situaciju preokrenuo u dobitak (nagradu, kao u legendarnim pričama na primer). Ipak, kao razrešenje, može se javiti funkcija "spasa", pogotovo ako se priča u prvom licu (pripovedanje u prvom licu i kraćem obliku naziva se *memorata*), a dešava se više slučajnošću no smišljenom akcijom čoveka – svane zora, zakukuriču petlovi, čovek se zbog straha ili iznenađenja prekrsti i kaže "pomoz' Bog" i slično – i nečastiva sila nestane (Антонијевић 1994, 94-95).

Smatram potrebnim da se u strukturu demonološkog predanja unese funkcija koju su uočili folkloristi Lauri Honko (1964) i Luc Rerih (1987) – čovek krši zabranu koju čini neka društveno-kulturna norma. Zabrana eksplicitno ne mora biti naratizovana ali se pretpostavlja u strukturi predanja, što za posledicu ima pojavljivanje demonskog bića. Drugim rečima, početnu funkciju bi činio propovski par "Zabrana – Kršenje zabrane", do čega se, u strukturalnom smislu, može doći *a posteriornim* logičkim zaključivanjem (Антонијевић

1994, 95-96). Stoga bi strukturu demonološkog predanja, predloženu od strane Nade Milošević-Đorđević, trebalo dopuniti na sledeći način:

1. **Zabrana – Kršenje zabrane**
2. **Pojavljivanje demonskog bića**
3. **Iskušavanje – Reakcija**
4. **Pobeda demonskog bića (kazna) / Spašavanje čoveka (spas)**

Za ilustraciju poslužiće predanja *Bajramsko jare* i *Đavolja svadba*:

Narativne funkcije	<i>Bajramsko jare</i>	<i>Đavolja svadba</i>
Početak situacija Zabrana (neizrečena zabrana) – Kršenje Zabrane a)"ne putuj noću", "ne noći na otvorenom putu", "ne noći u vodenici" b)"ne uzimaj šta nije tvoje", "ne uzimaj nepoznato", "ne razgovaraj s nepoznatima"	Pošli deda Petar i Asan za Niš i kad su zanoćili pored Morave	Zanoćio neki čovek u vodenici
Pojavljivanje demonskog bića	iskoči pred njih belo jare	Kad začuje svatove oko ponoći
Iskušavanje	Asan predloži da uhvati jare jer će uskoro Bajram, a Petar ćuti	Izađe da vidi otkud svatovi u to doba, a oni ga pozovu da im se pridruži i ponude ga rakijom iz buklije
Reakcija	Asan uhvati jare, miluje ga, mazi, stavio konju na samar. Konj pošao ali se znoji, malaksava, ne može dalje da ide	Čovek prihvati da nazdravi svatovima i pre nego što će otpiti gutljaj rakije prekrsti se i kaže "Pomaže Bog"
Spašavanje čoveka	Zakukuriču petlovi (bilo pred zoru), a jare skoči s konja i pobegne u šumu	U taj mah nestanu svatovi, a on se nađe na ivici provalije/na grani iznad reke, taman da padne i da se udavi, a u ruci mu umesto buklije konjska glava
Posledice susreta s demonom	Asan se od straha teško razboli	Posle tog događaja teško se razboli /umre

Kulturno-istorijska predanja po svojoj kompoziciji prate već razmatranu osnovnu narativnu šemu. U njihovoj strukturi do izražaja dolaze akteri – junak i njegov protivnik (ljudsko biće ili viša sila), kao i njihov sukob oko važnih kulturnih normi i principa. Pripovest se može, sledeći Bremonovu alternativnu še-

mu, završiti srećnim ili tragičnim ishodom po junaka. Rezultat akcije služi kao naknadno objašnjenje istorijskih događaja, sudbine stvarnih ili izmišljenih istorijskih ličnosti, ili razloga zašto je neko mesto dobilo ime. Kao primer strukture poslužiće kratko predanje o tome kako su Dečani dobili ime, a koje kao ilustraciju etimološkog kulturno-istorijskog predanja navodi i Nada Milošević-Đorđević :

Mogućnost akcije	Kralju Stefanu Dečanskom otac je izva-dio oči i obesio ih na koncu više gradskih vrata
Prelazak u akciju	Kralj slep izađe da se šeta. Opazi ga sv. Arhandeo i sažali mu se
Uspeh / neuspeh akcije	Pretvori se u orla, ukrade njegove oči i vrati kralju uz reči: <i>odeći oči. Kralj progleda</i>
<i>Objašnjenje</i>	U znak zahvalnosti na tom mestu po-digne manastir Dečani

* * *

Pregled i analiza rada Nade Milošević-Đorđević na narativnim strukturama nekih domaćih usmenoknjiževnih vrsta pokazali su, verujem, njen neosporan doprinos srpskoj folkloristici u pravcu strukturalne analize i poetike žanrova. Osim što je primenila strukturalni metod u domaća književnoteorijska folkloristička istraživanja, pružila je osnovu za dalja razmatranja i usavršavanja narativnih struktura. Neke moje primedbe i komentari pokazali su, nadam se, da su njene analize višestruko korisne i upotrebljive, redefinisane ili dopunjene, i za analizu drugih usmenoknjiževnih vrsta.

Princip jedinstvene organizacije narativne šeme svakako treba uzeti u obzir u razmatranju različitih folklornih žanrova, budući da takva analiza doprinosi boljem razumevanju mehanizama naracije i uočavanju narativnih čvorišta oko kojih se gradi semantika, ali jasno je da interpretacija zahteva pristupe koji vode otkrivanju dubljih struktura skrivenih manifestnim planom narativnosti propovskog tipa, a koje takođe organizuju diskurs. Za njihovo otkrivanje i tumačenje, pak, mora se pronaći značenje poruke koja je drugačije strukturirana u svakoj od ovih pripovednih vrsta, i uvažiti širi kontekst što znači i primeniti adekvatan antropološki pristup narativima.

Literatura

- Антонијевић, Драгана. 1991. *Значење српских бајки*. Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања књ. 33.
- Антонијевић, Драгана. 1994. Демонолошка предања: фантастика у традицијском причању. *Гласник Етнографског института САНУ* XLIII: 85-100.
- Bremond, Claude. 1964. Le message narratif. *Communication* 4 (2): 4-32.

- Bremond, Claude. 1973. *Logique du récit*. Paris: Éditions du Seuil.
- Greimas, A. J. 1976. Les aquis et les projets. Préface à *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*, J. Courtés, 5-25. Paris: Hachette.
- Dundes, Alan. 1964. The Morphology of North American Indian Folktales, *FF Communications* 195. Helsinki.
- Dundes, Alan. 1986. Structural Typology in North American Indian Folktales. *Journal of Anthropological Research, Approaches to Culture and Society*, 42 (3): 417-426.
- Honko, Lauri. 1964. Memorates and the Study of Folk Beliefs. *Journal of Folklore Institute* I (1/2): 5-19.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 1966. Прилог проучавању структуре српскохрватске народне приповетке. *Анали филолошког факултета* 6: 171-198.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 1988. О континуитету и променама облика усмене прозе лесковачког краја. Поговор У: *Српске народне приповетке и предања из лесковачке области, сакупио Драгутин М. Ђорђевић*, (прир.) Нада Милошевић-Ђорђевић, Српски етнографски зборник XCIV, 557-598. Београд: САНУ.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 1992. Историјска предања на међи књижевности и историје. У: *Зборник у част Војислава Ђурића*, 29-41. Београд: Филолошки факултет.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 2000. *Од бајке до изреке*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Orlik, Axel. [1909] 1965. Epic Laws in Folk Narrative. In: *The Study of Folklore*, Alan Dundes (ed), 129-141. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- 1999. Epic Laws in Folk Narrative. In: *International Folkloristics: Classic Contributions by the Founders of Folklore*, Alan Dundes (ed), 83-97. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Проп, Владимир. 1982. *Морфологија бајке*. Београд: Просвета.
- Rerih, Luc. 1987. Šta sve može i treba da ostvari istraživanje predanja. *Polja* 340: 252-257.

Dragana Antonijević

From Genre Poetics to Structure: Nada Milošević-Đorđević's
Contribution to Serbian Structural Folklore Studies

This paper looks at the structural analyses of the composition of several oral literary genres in Serbian literature performed by Prof. Nada Milošević-Đorđević. By analyzing romantic tales, religious tales, tales of fate and sagas, Milošević-Đorđević, a renowned Serbian folklore scholar, has made original contributions to narrative semiotics and syntagmatic analysis. Taking as her starting point the morphology of Vladimir Propp but also of some other semioticians, she revised his narrative scheme, adapting it to the specific characteristics of these literary genres and also proposing an entirely original

scheme for religious tales and tales of fate, thus becoming one of the first literary folklorists in Serbia to apply structural analysis.

Key words: Nada Milošević-Đorđević, structural analysis, syntagmatic analysis, narrative scheme, poetics, oral literary genres

Dragana Antonijević

De la poétique du genre à la structure: contribution de Nada Milošević-Đorđević à la folkloristique structurale serbe

Dans ce travail sont étudiées les analyses structurales de la composition de plusieurs genres littéraires oraux qui ont été menées par Nada Milošević-Đorđević sur les matériaux serbes. Cette folkloriste serbe réputée a apporté une contribution originale à la sémiotique narrative et à l'analyse syntagmatique sur l'exemple des contes nouvelles, contes religieux, contes du destin maîtrisé et des sagas. En s'appuyant sur la morphologie de Vladimir Propp, mais également sur le travail de certains autres sémioticiens, elle a révisé le schéma narratif de Propp en l'adaptant aux spécificités des genres littéraires étudiés, ou plus précisément, elle a donné un schéma entièrement original des contes religieux et des contes du destin maîtrisé, se rangeant ainsi parmi les premiers folkloristes littéraires à appliquer l'analyse structurale.

Mots-clés: Nada Milošević-Đorđević, analyse structurale, analyse syntagmatique, schéma narratif, poétique, genres littéraires oraux

Primljeno 14.03.2010.

Prihvaćeno 20.03.2010.